

Analyzing the Feasibility of Convergence and Divergence in Iran-Turkey Relations

Amirali Mokhtari Marzroud¹

Hamid Salehi²

Mahdi NikBakhsh³

Abstract

This study conducts a detailed investigation into the feasibility of convergence and divergence within the complex bilateral relationship between Iran and Turkey, utilizing the theoretical framework established by Cantori and Spiegel. Given the pivotal and often decisive role these two nations play in shaping the geopolitical, economic, and cultural dynamics of the Middle East and the Caucasus, a comprehensive and nuanced analysis of their interactions is of paramount importance for understanding regional stability. The research employs a robust descriptive-analytical methodology, drawing extensively on data collected from a wide array of library and archival sources to ensure a well-rounded perspective. The findings reveal that Iran-Turkey relations are not monolithic but are instead influenced by a multifaceted and often contradictory set of factors. These include their strategic geographical positioning, intertwined economic interests, deep-rooted cultural-religious interactions, and frequently divergent security policies. On one hand, pragmatic cooperation in critical areas such as energy security, bilateral trade, and joint counter-terrorism initiatives fosters significant convergence. This is underpinned by a growing mutual economic interdependence, particularly in the fields of natural gas exports and the transit of goods, which positions Iran and Turkey as inevitable strategic partners with substantial shared interests. Exogenous factors, most notably Turkey's membership in NATO and its strategic alignment with the Republic of Azerbaijan, especially during conflicts such as the Nagorno-Karabakh issue, further exacerbate this divergence and create recurring points of friction. The study ultimately underscores the existence of a fragile and constantly shifting balance between forces of convergence and divergence, a balance that is continuously shaped and reshaped by evolving regional and global developments. By providing policymakers with this nuanced understanding, the research aims to enable the formulation of effective strategies that can enhance regional cooperation, leveraging existing opportunities to strengthen ties and contribute to lasting stability.

Keywords: Convergence, Divergence, Cantori and Spiegel, Iranian Foreign Policy, Turkish Foreign Policy.

-
1. Master's student of Political Science, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaie'i University, Tehran, Iran (Corresponding author). amirali_mokhtari@atu.ac.ir
 2. Associate Professor of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaie'i University, Tehran, Iran. hsalehi84@yahoo.com
 3. Master's student in International relations, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabatabaie'i University, Tehran, Iran. mehdinik97@gmail.com

Mesopotamian Political Studies, 2026, Vol. 5, Issue 1, pp. 165-196.

Received: 24 September 2025, **Accepted:** 31 May 2026

Doi: 10.22126/mps.2026.12862.1101

Copyright © The Authors
Publisher: Razi University.

Extended Abstract

1. Introduction

In today's interconnected and rapidly evolving global system, foreign policies of nations are influenced by a complex array of challenges and opportunities. Countries do not exist in isolation; their strategies are deeply affected by external conditions, and overlooking these factors can lead to misinformed analyses. Turkey's strategic location at the crossroads of Asia and Europe, coupled with its control over critical waterways like the Dardanelles and Bosphorus, positions it as a pivotal regional actor. Its NATO membership and aspirations to join the European Union further enhance its global role. Similarly, Iran, with its significant presence in the Middle East and Central Asia, maintains intricate relations with neighboring states. This study seeks to answer the central question: "What are the convergent and divergent factors in Iran-Turkey relations?" Understanding these dynamics is essential for crafting effective foreign policies, particularly as Iran seeks to leverage economic opportunities such as energy corridors and address geopolitical rivalries. Consensus-based relations, thriving on shared interests and minimal conflicts, offer a pathway to stability. This research aims to provide a detailed analysis to guide policymakers in navigating these complex interactions.

2. Methodology

This study employs a descriptive-analytical approach to examine the feasibility of convergence and divergence in Iran-Turkey relations. The methodology is designed to provide a systematic and detailed exploration of the subject, relying heavily on library-documentary research methods. Data were meticulously gathered from a wide range of credible sources, including peer-reviewed scientific articles, official government reports, historical documents, and international databases. This approach allows for a thorough analysis of qualitative and quantitative information, facilitating the identification of patterns, trends, and causal relationships among the variables under study. The process involved reviewing literature on geopolitical strategies, economic interactions, and cultural exchanges between the two nations, with a focus on the theoretical framework of Cantori and Spiegel. The data collection was conducted over an extended period to ensure comprehensiveness, with cross-referencing to validate findings. This method enhances the reliability of the analysis by grounding it in empirical evidence and scholarly consensus. The study's structure enables a clear delineation of research processes, ensuring that the conclusions drawn are both robust and reproducible, thus providing a solid foundation for the subsequent sections on findings and discussion.

3. Discussion

The research findings reveal a complex interplay of factors influencing Iran-Turkey relations. Socially and culturally, convergence is evident among Turkic and Kurdish populations, though ethnic proximity occasionally sparks divergence due to security concerns. Religiously, shared Islamic values are tempered by Shiite-Sunni differences, creating a mixed dynamic. Economically, complementary structures and energy trade—such as Iran’s \$4.16 billion export to Turkey in 2022—drive convergence, yet competition in transit routes introduces divergence. Politically, ideological contrasts (Iran’s theocracy vs. Turkey’s secularism) and organizational affiliations (e.g., NATO vs. ECO) reflect both cooperation and rivalry. Communication channels, including tourism (211,000 Iranian visitors to Turkey in 2023) and media collaborations, bolster ties, while power disparities—Turkey’s \$1.12 trillion GDP compared to Iran’s \$404.6 billion—highlight economic imbalances. Militarily, the absence of joint exercises underscores competitive tendencies. These findings, derived from documentary analysis, illustrate a relationship marked by both synergy and tension. The data suggest that while economic and cultural links offer opportunities for collaboration, geopolitical and ideological differences pose significant challenges. This multifaceted dynamic necessitates a nuanced approach to policy formulation.

4. Conclusion

The analysis confirms that Iran-Turkey relations are characterized by a blend of convergence and divergence, shaped by economic, political, security, and cultural factors. Economic synergy, particularly in energy and trade, alongside cultural exchanges and security cooperation against terrorism, fosters convergence. However, ideological differences, regional power struggles—such as in Syria and Azerbaijan—and ethnic tensions, especially regarding the Kurdish issue, drive divergence. Turkey’s NATO alignment and Iran’s strategic ties with Russia and China further complicate the landscape. These findings align with the Cantori and Spiegel framework, highlighting how quality of relations and power imbalances influence outcomes. The study suggests that while opportunities for collaboration exist, unresolved tensions require careful management. Policy recommendations include enhancing economic diplomacy through energy and transit projects, leveraging cultural ties via tourism and media, and strengthening security pacts to address mutual threats. Establishing diplomatic mechanisms to mediate disputes could promote stability. In conclusion, despite its complexity, the relationship holds potential for greater convergence with strategic planning. This research underscores the importance

of tailored foreign policy strategies to harness opportunities and mitigate risks, offering a roadmap for future bilateral engagement.

واکاوی امکان‌سنجی همگرایی و واگرایی در روابط ایران و ترکیه

امیرعلی مختاری مرزود^۱

حمید صالحی^۲

مهدی نیک‌بخش^۳

چکیده

پژوهش حاضر به واکاوی امکان‌سنجی همگرایی و واگرایی در روابط ایران و ترکیه با بهره‌گیری از چارچوب نظری کانتوری و اشنپگل می‌پردازد. با توجه به نقش محوری این دو کشور در معادلات ژئوپلیتیکی، اقتصادی و فرهنگی خاورمیانه و قفقاز، تحلیل پویای روابط آن‌ها از اهمیت بسزایی برخوردار است. این مطالعه با استفاده از روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و بهره‌گیری از داده‌های گردآوری شده از منابع کتابخانه‌ای - اسنادی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که روابط ایران و ترکیه تحت تأثیر عوامل چندوجهی از جمله موقعیت جغرافیایی، منافع اقتصادی، تعاملات فرهنگی - مذهبی و سیاست‌های امنیتی شکل می‌گیرد. از یک سو همکاری در حوزه‌های انرژی، تجارت و مبارزه با تروریسم به تقویت همگرایی منجر شده است. وابستگی متقابل اقتصادی، به‌ویژه در بخش گاز طبیعی و ترانزیت کالا، این دو کشور را به شرکای استراتژیک تبدیل کرده است. از سوی دیگر اختلافات ایدئولوژیک، رقابت بر سر نفوذ منطقه‌ای و تفاوت در سیاست‌های قومی به‌عنوان موانع اصلی همگرایی، واگرایی را در روابط دوجانبه تشدید می‌کند. عضویت ترکیه در ناتو و حمایت آن از جمهوری آذربایجان نیز به‌عنوان عوامل کلیدی واگرایی شناسایی شده‌اند. نتایج پژوهش نشان‌دهنده تعادل شکننده‌ای بین همگرایی و واگرایی در روابط ایران و ترکیه است که تحت تأثیر تحولات منطقه‌ای و جهانی به‌طور مداوم در حال تغییر است. در نهایت، هدف نهایی مقاله حاضر ارائه این تحلیل به سیاست‌گذاران به‌منظور درک بهتر پویایی‌های روابط دوجانبه و تدوین استراتژی‌های مؤثر برای تقویت همکاری‌های منطقه‌ای است تا از این طریق، سیاست خارجی ایران با ترکیه به‌سمت افزایش همگرایی و دوری از واگرایی سوق پیدا کند و از فرصت‌های موجود استفاده شود.

واژه‌های کلیدی: همگرایی، واگرایی، کانتوری و اشنپگل، سیاست خارجی ایران، سیاست خارجی ترکیه.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

amirali_mokhtari@atu.ac.ir

۲. دانشیار علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

hsalehi84@yahoo.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

mehdinik97@gmail.com

۱. مقدمه

در دنیای درهم‌تنیده، چندوجهی و در حال گذار نظام بین‌الملل، سیاست خارجی کشورها تحت تأثیر پیچیدگی‌ها و چالش‌های متعددی قرار دارد. در روابط بین‌الملل و سیاست خارجی «کشورها در خلأ به سر نمی‌برند. در تحلیل استراتژی یک کشور، نادیده‌انگاشتن شرایط خارجی به ایجاد تصویری نادرست و مبهم از اوضاع و احوال می‌انجامد» (ازغندی و روشندل، ۱۳۹۸: ۸۷). در این راستا، قرارگیری ترکیه در نقطه اتصال و پل ارتباطی میان آسیا با اروپا، اهمیت بالایی تنگه‌های داردانل و بسفر، موجب تبدیل شدن ترکیه به بازیگری کلیدی در تحولات منطقه‌ای شده است. افزون بر این، دویچ اوغلو درباب اهمیت جایگاه ترکیه معتقد است که «ترکیه در میان سه موقعیت سیاسی - جغرافیایی ذیل قرار دارد: ۱. اتحاد مسیحی که از آتلانتیک تا اورال گسترش دارد و شامل روسیه، گرجستان، ارمنستان و اسرائیل نیز می‌شود. ۲. جمهوری‌های ترک‌نشین که پس از تجزیه اتحاد شوروی تشکیل شده‌اند. ۳. کمربند اسلامی که شرق عربی و ایران و پاکستان را دربر می‌گیرد» (انصاری، ۱۳۷۳: ۲۶۹). ترکیه همچنین به‌عنوان یکی از اعضای ناتو و کشوری که درصدد پیوستن به اتحادیه اروپاست، همواره در تقاطع سیاست‌های جهانی و منطقه‌ای بوده و نقش مهمی در ایجاد تعادل میان شرق و غرب ایفا نموده است.

ایران، با توجه به موقعیت خاص خود در خاورمیانه و به‌عنوان یکی از قدرت‌های مهم منطقه خاورمیانه و بین‌النهرین، با کشورهای همسایه خود در این منطقه روابطی پیچیده و چندوجهی دارد. در این راستا، پژوهشگران مختلف روابط بین‌الملل سیاست خارجی ایران را با رویکردهای متفاوتی بررسی کرده‌اند و از آن با عناوین متفاوتی نام برده‌اند، از جمله فرد هالییدی^۱ با نام «سیاست دسته‌گل»،^۲ اسوانته کورنل^۳ به‌صورت «بازیگر بی‌میل»^۴ و شیرین هانتر^۵ به‌عنوان «عمل‌گرایی»^۶ (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۶: ۸۷).

برای ایران، ترکیه به‌عنوان یک مرز طبیعی و تاریخی، دروازه‌ای برای ارتباط با قاره اروپا و بازارهای جهانی به شمار می‌آید. افزون بر این، با گسترش کریدورهای انرژی و تجارت بین‌المللی،

1. Fred Halliday
2. Flower band Policy
3. Svante Cornell
4. Disinterested player
5. Shirin Hunter
6. Pragmatism

تقویت روابط اقتصادی و نظامی میان کشورهای همسایه و تغییر معادلات منطقه‌ای، اهمیت ترکیه برای ایران، به‌ویژه در قالب ژئوپلیتیک^۱ انرژی، ژئواکونومیک^۲ و ژئواستراتژیک^۳، بیش از پیش افزایش یافته است.

مفهوم همسایه و همسایگی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در سیاست خارجی هر کشوری محسوب می‌شود؛ چنان‌که موحدی و حکیم (۱۴۰۳: ۳۸) مهم‌ترین مسئله برای بقا و توسعه هر کشوری را در همکاری‌های سیاسی، تجاری و اقتصادی با همسایگانش معرفی کرده‌اند؛ از همین‌رو، ایران باید در راستای تقویت روابط اقتصادی با کشورهای همسایه در حوزه انرژی و اقتصادی، موانع و واگرایی‌های موجود را شناسایی و از فرصت‌های اقتصادی استفاده بیشتری کند، زیرا یکی از شیوه‌های پیشبرد اهداف سیاست خارجی، روابط دوستانه مبتنی بر وفاق است. «وفاق بین کشورهای جریانی می‌یابد که در مناسبات خارجی خود نقاط مشترک و توافقی‌های زیادی دارند و نقاط برخورد و عدم توافق آن‌ها نسبتاً کم است» (روشندل، ۱۳۹۹: ۱۱۹). درک و تحلیل این روابط از منظر همگرایی و واگرایی، به‌ویژه در زمینه‌های اقتصادی، امنیتی، فرهنگی و سیاسی، برای تدوین سیاست‌های بهینه خارجی ایران در عرصه بین‌المللی، اهمیت ویژه‌ای دارد.

مقاله حاضر تلاش دارد تا با بررسی دقیق و همه‌جانبه روابط ایران و ترکیه، عوامل مؤثر بر همگرایی و واگرایی میان این کشورها را شناسایی کند. این مطالعه به دنبال پاسخ به این مسئله است که «عوامل همگرا و واگرا در روابط ایران و ترکیه چه مواردی هستند». در راستای پاسخ به این مسئله، فرضیه پژوهش حاضر بر این بنیاد استوار است که همگرایی و واگرایی در روابط ج.ا. ایران با ج. ترکیه تحت تأثیر عوامل پیچیده و چندوجهی قرار دارد، به طوری که می‌توان مسئله همگرایی و واگرایی میان ایران با ترکیه را در سه شکل توضیح داد: ۱. همگرا، ۲. واگرا، ۳. همگرا - واگرا. فرض پژوهش این است که در سویی فرصت‌های امنیتی، سیاسی و نیازهای متقابل این دو کشور به همدیگر منجر به تقویت همگرایی میان ایران با ترکیه می‌شود. اما در سوی دیگر تنش‌های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی موجب همگرایی - واگرایی میان ایران با ترکیه می‌گردد. رابطه با اسرائیل، غرب‌گرایی و ترک‌گرایی در سیاست خارجی ترکیه، رقابت بر سر قدرت منطقه‌ای شدن نیز موجب واگرایی بین ایران با ترکیه می‌شود.

1. Geopolitics
2. Geoeconomics
3. Geostrategic

۲. پیشینه پژوهش

درباره روابط میان ایران با ترکیه، تا به امروز تحقیقات فراوانی انجام پذیرفته است. نقدی‌نژاد (۱۳۸۸) در کتاب خود، *روابط ایران و ترکیه*، زمینه‌های رقابت، موانع گسترش روابط، حوزه‌های همکاری و واکنش‌های دو کشور به مسائل حساسی مانند تحریم‌ها و عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا را تحلیل کرده است. گودرزی و ابراهیمی (۱۳۹۲) ابعاد مختلف روابط دو کشور در دوره حزب عدالت و توسعه (۲۰۰۲ به بعد) را تحلیل کرده و با چارچوب نظری واقع‌گرایی تدافعی به نقش این حزب در شکل‌دهی به سیاست‌های منطقه‌ای و تأثیر آن بر روابط ایران و ترکیه پرداخته‌اند. فلاحت‌پیشه و همکاران (۱۳۹۴) رویکردهای ترکیه در قفقاز جنوبی و تأثیر آن بر منافع ایران و روسیه، همراه با تغییرات سیاست خارجی این کشور تحت حاکمیت حزب عدالت و توسعه را بررسی کرده‌اند. میرفخرائی و فیروزمندی بندپی (۱۳۹۵) دیپلماسی عمومی و فرهنگی ایران و ترکیه را در قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی مقایسه کرده و حوزه‌های رسانه، گردشگری، اقتصاد و سازمان‌های منطقه‌ای را مورد تحلیل قرار داده‌اند. جانسیز و صالحیان (۱۳۹۵) رقابت منطقه‌ای ایران و ترکیه در خاورمیانه را با تأکید بر عوامل داخلی و خارجی تحلیل کرده‌اند. شهبازی و همکاران (۱۳۹۸) تأثیر روابط ایران و ترکیه بر همگرایی در خاورمیانه و ارائه مدل‌هایی برای تقویت همکاری‌ها و کاهش تنش‌های سیاسی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی را بررسی کرده‌اند. صفوی و نبوی (۱۳۹۹) عوامل نظامی و امنیتی مؤثر بر همگرایی یا واگرایی دو کشور را بررسی نموده‌اند. یزدانی و همکاران (۱۳۹۹) عوامل اقتصادی مؤثر بر واگرایی و همگرایی در روابط ایران و ترکیه، نظیر تجارت، سرمایه‌گذاری، ترانزیت کالا و تأمین انرژی را تحلیل کرده و بر نقش این عوامل در بهبود روابط اقتصادی و امنیتی تأکید کرده‌اند و در نهایت، شیرزادی و همکاران (۱۴۰۱) روابط اقتصادی دو کشور در دو دهه اخیر و تأثیر متغیرهای اقتصادی و ژئوپلیتیکی بر همگرایی یا واگرایی را بررسی کرده‌اند.

بسیاری از تحقیقات مذکور ارتباط این دو کشور را از جنبه مسائل فرهنگی و تاریخی و برخی از نگاه اقتصادی بررسی کرده‌اند. برخی از پژوهشگران با چارچوب نظری واقع‌گرایی تدافعی به مسئله نگاه کرده‌اند و برخی دیگر با دید سازه‌انگاری مسئله را مورد بررسی قرار داده‌اند. اما تئوری کانتوری و اشپیگل که چارچوب نظری پژوهش حاضر است، بنا به دلایل ذیل دارای تناسب بیشتری نسبت به بقیه تحلیل‌ها و پژوهش‌ها است:

۱. نقش کیفیت روابط. این تئوری به تحلیل عمق و کیفیت ارتباطات می‌پردازد، در حالی که بسیاری از نظریه‌ها فقط به وجود یا عدم وجود همکاری اشاره می‌کنند.
 ۲. تعامل چندجانبه همگرایی و واگرایی. این تئوری نشان می‌دهد که چگونه کشورها می‌توانند در برخی حوزه‌ها همگرا و در برخی دیگر واگرا باشند.
 ۳. تعادل قدرت و تأثیر آن بر ساختار روابط. این تئوری به توضیح می‌دهد که چگونه عدم تعادل قدرت (مانند نفوذ ترکیه در آذربایجان) می‌تواند ساختار همکاری یا تضاد را شکل دهد.
 ۴. پیوند عوامل داخلی و خارجی. کانتوری و اشپیگل عوامل داخلی (مانند سیاست داخلی یا قومیت‌ها) را به عوامل خارجی (مانند اتحادیه‌ها یا سازمان‌ها) مرتبط می‌کند که بسیاری از نظریه‌ها فقط بر یکی از این جنبه‌ها تمرکز دارند.
- در نهایت تئوری کانتوری و اشپیگل با بررسی همزمان کیفیت و ماهیت عوامل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، ابزاری جامع برای تحلیل این روابط است. جامعیت (پوشش ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، و قدرت)، انعطاف‌پذیری (مناسب برای روابط دوجانبه و چندجانبه)، تحلیل ساختاری (تمرکز بر ماهیت همکاری یا تضاد در روابط)، بررسی موانع و فرصت‌ها (توجه به عوامل داخلی و خارجی مؤثر بر روابط) و تحلیل تأثیر موانع داخلی و خارجی اصلی‌ترین ویژگی‌های این تئوری هستند که پژوهش‌های دیگر فاقد این مسائل در تحلیل‌اند.

۳. چارچوب نظری

تئوری همگرایی و واگرایی کانتوری و اشپیگل در سال ۱۹۷۰ توسط «لوئیس کانتوری» و «استیون اشپیگل» در مقاله «سیاست بین‌المللی مناطق: رویکردی تطبیقی»^۱ مطرح شد. هدف اصلی این نظریه ارائه مدلی جامع برای درک روابط بین کشورهایی است که در یک منطقه جغرافیایی مشترک قرار دارند. این تئوری با تمرکز بر ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و قدرت، به سیاست‌گذاران و پژوهشگران کمک می‌کند تا موانع و فرصت‌های همکاری منطقه‌ای را بهتر درک کنند و عوامل مؤثر بر همگرایی یا واگرایی منطقه‌ای را شناسایی و تحلیل نمایند. تئوری کانتوری و اشپیگل بر پایه چهار متغیر اصلی طراحی شده که عبارت‌اند از:

۱. ماهیت و میزان همبستگی.

الف) همبستگی اجتماعی - فرهنگی (فرهنگی، قومی، زبانی، مذهبی و تاریخی)؛

ب) همبستگی اقتصادی (مکمل بودن ساختارهای اقتصادی، تجارت بین منطقه‌ای، توزیع منابع اقتصادی و انرژی)؛

ج) همبستگی سیاسی (به نوع نظام‌های حاکم اشاره دارد)؛

د) همبستگی سازمانی (عضویت کشورها در سازمان‌ها و نهادهای منطقه‌ای یا بین‌المللی).

۲. ماهیت ارتباطات. این متغیر به سطح تعاملات و ارتباطات میان کشورهای منطقه می‌پردازد که عبارت‌اند از:

الف) ارتباطات شخصی: گردشگری، پست، تلفن، اینترنت؛

ب) ارتباطات گروهی: تلویزیون، رادیو، روزنامه؛

ج) ارتباطات نخبگان: سفرهای دیپلماتیک، مبادله دانشجو (روابط آموزشی و علمی)؛

د) حمل و نقل و زیرساخت‌های ارتباطی: زمینی (جاده)، ریلی (راه‌آهن)، دریایی، هوایی.

۳. سطح قدرت. این متغیر توانایی کشورها در تأثیرگذاری بر سیاست‌ها و روابط منطقه‌ای را بررسی می‌کند که شامل این موارد است:

الف) جمعیت؛

ب) تولید ناخالص داخلی، درآمد سرانه و زیرساخت‌های اقتصادی و صنعتی؛

ج) عناصر و توانایی نظامی؛

د) منابع طبیعی.

۴. ساختار روابط. این متغیر روابط متقابل بین کشورهای منطقه را از منظر همکاری یا تضاد

بررسی می‌کند که عوامل مورد ارزیابی عبارت‌اند از:

الف) میزان همکاری یا ستیز بین دولت‌ها (طیف روابط)؛

ب) ابزارهای مورد استفاده برای تعامل (اقتصادی، نظامی، دیپلماتیک)؛

ج) علل روابط.

باید افزود که اهمیت ساختار روابط بر اساس همکاری یا تضاد، تأثیر مستقیم بر موفقیت یا شکست همگرایی دارد. این متغیرها چارچوب نظری پژوهش حاضر را شکل می‌دهند و ما در این پژوهش به جست‌وجوی این متغیرها خواهیم پرداخت.

۴. روش پژوهش

مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی به بررسی موضوع پرداخته است. داده‌های این تحقیق عمدتاً از طریق روش جمع‌آوری داده‌های کتابخانه‌ای - اسنادی گردآوری شده‌اند که شامل مطالعه و تحلیل منابع علمی معتبر، اسناد، گزارش‌های رسمی و سایر مدارک مرتبط است. این چارچوب روش‌شناختی به پژوهشگران امکان می‌دهد تا با تکیه بر شواهد معتبر، به تبیین روابط مفهومی، تحلیل روندهای موجود و شناسایی پیوندهای علی میان متغیرهای مورد بررسی بپردازند. بر همین اساس، می‌توان نتیجه گرفت که انتخاب این رویکرد، همراه با بهره‌گیری از شیوه‌های گردآوری داده‌های کتابخانه‌ای و اسنادی، موجب ارتقای دقت و عمق تحلیل‌های ارائه‌شده در این پژوهش شده است.

۵. یافته‌های پژوهش

۱-۵. ماهیت و میزان همبستگی

۱-۱-۵. همبستگی اجتماعی - فرهنگی

طبق آمار سازمان توئیک^۱، بر اساس داده‌های سال ۲۰۲۳ جمعیت ایران حدود ۸۹ میلیون و ۱۷۰ هزار نفر بوده و جمعیت ترکیه حدود ۸۵ میلیون و ۳۷۰ هزار نفر برآورد شده است (Tuik, 2023). در مورد تعداد و درصد جمعیت ترک‌زبان در ایران و نیز تعداد دقیق ترکان ترکیه آمار قابل‌اتکایی وجود ندارد و اختلاف بین آمارهای موجود متعدد است، با این حال میان ترک‌زبانان ساکن شمال غرب ایران و ترکان ترکیه نوعی همگرایی اجتماعی - فرهنگی وجود دارد. از سوی دیگر میان کردهای ایران و ترکیه نیز همگرایی وجود دارد. با همه این‌ها، عامل قومیت و نزدیکی زبانی در برهه‌هایی از روابط ایران و ترکیه موجب واگرایی شده و این نزدیکی گاهی به‌عنوان تهدیدی علیه همبستگی میان اقوام و امنیت داخلی قلمداد شده است. برای مثال ترکیه در حال تبلیغ مدلی موسوم به «مدل ترکی» است که بر پیوندهای قومی ترک، سکولاریسم، ادغام در مؤسسات اقتصادی و سیاسی غربی در منطقه قفقاز و آسیای مرکزی تأکید می‌کند (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۷) که این مدل می‌تواند تهدیدی امنیتی برای ایران به شمار آید و به عامل واگرا میان این دو کشور مبدل شود.

1. Turkiye Istatistik kurumu: سازمان آمار ترکیه

درخصوص عامل مذهب در رابطه ایران و ترکیه می‌توان گفت که در عین داشتن اشتراکات دینی (اسلام) و داشتن جایگاه ویژه اعیاد مذهبی و ماه رمضان در نزد هر دو ملت - دولت، تفاوت در مذهب (شیعه - سنی) و مباحث حاصل از این تفاوت (از جمله ادعای تاریخی طرفین به‌عنوان سرآمدی در رهبری جهان اسلام)، اختلاف میان خرده‌گفتمان اسلام سیاسی حاکم بر ایران و اسلام سیاسی حزب عدالت و توسعه سبب شده که مذهب به عاملی همگرا - واگرا تبدیل شود. در این راستا، بایرام سین‌کایا^۱ (۲۰۱۹) به این نتیجه رسیده است که افزون بر ملاحظات ژئوپلیتیک، هویت‌های مذهبی و قومیتی متفاوت ایران و ترکیه نیز نقشی بسیار مؤثر در روابط این دو کشور دارد.

روابط تاریخی میان ایران و ترکیه، چه در قالب جنگ‌های مداوم تاریخی و چه در عرصه صلح، به دوران تشکیل کشور ترکیه تا دوران معاصر، به‌ویژه به عصر حکومت صفوی و عثمانی بازمی‌گردد. در طول تاریخ، این دو کشور طی این جنگ‌ها سرزمین‌های وسیعی از یکدیگر را فتح کرده‌اند و طی این فتوحات که اغلب با کشتار و خونریزی همراه بوده است، خاطرات تلخی در اذهان مردم ساکن سرزمین اشغال‌شده نقش بسته است. با این حال طی بیش از دو سده اخیر و در قرون معاصر جنگی میان این دو کشور رخ نداده است و بعد از برقراری ارتباط نزدیک میان رضاشاه پهلوی و آتاتورک، نزاع‌های شدیدی که منجر به تهدید امنیتی حاد گردد رخ نداده است، و همین عامل سبب ایجاد نوعی همگرایی مثبت از لحاظ تاریخی (معاصر) بین این دو کشور شده است.

۵-۱-۲. همبستگی اقتصادی

ترکیه نسبت به ایران اقتصادی متنوع‌تر و بزرگ‌تر بر پایه صنایع تولیدی، کشاورزی و گردشگری دارد. از سوی دیگر ترکیه از موقعیت جغرافیایی مناسبی (نقطه تلاقی ترانزیتی آسیا و اروپا، مجاورت با دریای سیاه، دریای مدیترانه، تنگه بسفر و نزدیکی به بازارهای اروپایی) برای صادرات بهره‌مند است. ایران نیز با داشتن موقعیت جغرافیایی (قرارگیری در مجاورت خلیج فارس، دریای عمان و تنگه هرمز، دریای خزر و نقطه تلاقی مسیرهای شمال - جنوب و شرق - غرب) و نزدیکی به بازارهای شبه‌جزیره هند، کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس از این امتیاز بهره‌مند است. از این‌رو، چه از لحاظ نوع محصولات صادراتی و چه از لحاظ بازار صادرات، این دو کشور دارای

1. Sinkaya

کمترین تعارض هستند و این عامل سبب نوعی همگرایی در مکمل بودن ساختارهای اقتصادی شده است. البته باید اشاره کرد که زنجیره حمل‌ونقل ترکیه تلاش دارد به‌عنوان یک هاب ترانزیتی بین آسیا و اروپا مطرح شود که این عامل جایگاه ایران را در کریدورهای تجاری بین‌المللی به چالش کشیده و به نوعی واگرایی در این عرصه منجر شده است. در همین راستا سین‌کایا بیان می‌کند که آنچه مسلم است اینکه حضور ترکیه در عرصه‌های اقتصادی چالشی جدی برای سیاست خارجی ایران در آسیای مرکزی به شمار می‌رود (Sinkaya, 2019: 38)، پس این رقابت می‌تواند وضعیت همگرایی و مکمل‌بودگی اقتصاد ایران و ترکیه را به سمت واگرایی سوق دهد.

توزیع منابع اقتصادی و انرژی بین ایران و ترکیه یکی از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر روابط خارجی این دو کشور است. در حالی که ایران یکی از بزرگ‌ترین دارندگان و صادرکنندگان بالقوه انرژی است، ترکیه نیاز زیادی به منابع انرژی دارد؛ از این‌رو ترکیه یکی از مشتریان اصلی گاز و نفت ایران است. بر اساس گزارش معاونت بررسی‌های اقتصادی اتاق بازرگانی تهران، در سال ۱۴۰۲ ترکیه با ۴ میلیارد و ۱۶۰ میلیون دلار، چهارمین مقصد صادراتی ایران بوده است. همچنین ترکیه با ۷ میلیارد و ۵۴۱ میلیون دلار، سومین کشور عمده طرف معامله واردات ایران در این سال بود. با این حال، به گفته رضوانی‌فر، معاون وزیر اقتصاد و رئیس کل گمرک ایران، صادرات ایران به کشور ترکیه به‌لحاظ ارزش در سال ۱۴۰۲ نسبت به سال ۱۴۰۱، با کاهش روبه‌رو بوده است و در همین مدت واردات از ترکیه افزایش نشان می‌دهد (فرارو، ۱۵ فروردین ۱۴۰۳).

۵-۱-۳. همبستگی سیاسی

این دو کشور نسبت به یکدیگر تفاوت‌های ایدئولوژیک (سکولاریسم در ترکیه و جمهوری اسلامی در ایران) دارند. نظام حکومتی در ایران بر اساس قانون اساسی ایران، بر پایه «ولایت‌فقیه» است، چنان‌که می‌توان گفت «بخش زیادی از تقابل‌ها و اشتراک‌های ایران و ترکیه در سوریه منبعث از مواجهه دو اندیشه سیاسی متفاوت حاکم بر دو کشور (اندیشه شیعی ایرانی و سکولار ترکی) است» (شاکری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۷). افزون بر این، در ایران قوای سه‌گانه (مجریه، مقننه، قضائیه) وجود داشته و نوعی حکومت نیمه‌ریاستی - نیمه‌پارلمانی حاکم است. نظام سیاسی ایران بر اصول اسلامی - شیعی (اسلام سیاسی) استوار است. در سوی دیگر نظام حکومتی ترکیه از سال ۲۰۱۸ به جمهوری ریاستی تبدیل شده است که در آن، رئیس‌جمهور با وجود قوای سه‌گانه اختیارات گسترده‌ای دارد. اگرچه حزب عدالت و توسعه با گرایش‌های اسلامی نقش مهمی در

جهت‌گیری سیاسی کشور دارد، اما قانون اساسی ترکیه همچنان سکولار است و این کشور را با دولت و حکومت لائیک معرفی می‌نماید (همان: ۳۵).

در مجموع تفاوت‌های کلیدی میان نظام سیاسی حاکم بر ایران و ترکیه را می‌توان چنین خلاصه کرد: ایران یک نظام مذهبی مبتنی بر شیعه دارد، در حالی که ترکیه یک نظام سکولار است. این تفاوت ایدئولوژیک باعث ایجاد برخی اختلافات در نگرش دو کشور نسبت به مسائل منطقه‌ای و جهانی شده است (برای نمونه اختلاف بر سر حزب‌الله که ایران آن گروه را محور مقاومت می‌داند و ترکیه آنان را جزو گروه‌های تروریستی قلمداد می‌کند). با این حال به دلیل جمهوری بودن (دموکراتیک بودن) و شکل نظام ریاستی هر دو نظام سیاسی، شاهد همگرایی در مورد سطح سازگاری رژیم‌های سیاسی حاکم بر این دو کشور هستیم.

۵-۱-۴. همبستگی سازمانی

در مورد تأثیراتی که این سازمان‌ها در ایجاد همگرایی و واگرایی بین این دو کشور ایجاد می‌کنند باید گفت که برخی از سازمان‌هایی که کشور ترکیه در آن عضو است، در نظر ایران یا تهدیدزا هستند و یا ایران مخالف آن سازمان‌ها محسوب می‌شود؛ برای نمونه می‌توان پیمان امنیتی - نظامی ناتو و یا شورای کشورهای ترک را در ذیل این سازمان‌ها و پیمان‌ها نام برد. «با گسترش مرزهای هویتی آتلانتیک، امنیت ناتو بسیار دورتر از منطقه جغرافیایی آتلانتیک» جست‌وجو شد (ذکی و غلامی، ۱۳۹۶: ۱۰). یکی از مهم‌ترین راهبردهای ناتو برای قلمروسازی در مناطق ژئوپلیتیکی غرب ایران، گسترش مرزهای سیاسی رسمی این سازمان است. ناتو دیگر به شکل پیشین خود فعالیت نمی‌کند و مفهوم نوین امنیتی در پیش گرفته و در این راستا امنیت منطقه آتلانتیک را زمانی تأمین شده می‌داند که مرزهای جغرافیایی این سازمان جای خود را به مرزهای هویتی دهد (Dempsey, 2010). با قوی شدن ترکیه، برخی از این سازمان‌ها نیز (همانند ناتو) در منطقه قوی می‌شوند و ایران مخالف قدرت‌گیری چنین سازمان‌هایی در منطقه است و این نیز موجب واگرایی می‌شود. اما با در نظر داشتن این عوامل، نوعی همگرایی بین ایران با ترکیه برقرار است که اغلب حاصل از سازمان‌های اسلامی و تجارتي (همانند اکو) است، اما در عرصه سازمان‌های نظامی نوعی واگرایی بین ایران با ترکیه وجود دارد.

۲-۵. ماهیت ارتباطات

۱-۲-۵. ارتباطات شخصی

بر اساس آمارهای موجود، روابط گردشگری بین ایران و ترکیه در سال‌های اخیر به‌طور قابل توجهی توسعه یافته است (شایسته، ۱۴۰۲). در صورتی که بازدیدکنندگان ایرانی در رتبه پنجم مسافران خارجی ده‌ماهه نخست سال ۲۰۲۲ ترکیه قرار گرفته بودند (حسنلو، ۱۴۰۱الف)، طبق اعلام رسمی وزارت گردشگری و فرهنگ ترکیه، گردشگران ایرانی با ۲۱۱ هزار نفر بازدیدکننده، بعد از گردشگران کشور روسیه در سال ۲۰۲۳ رتبه دوم را به خود اختصاص دادند. در ده‌ماهه نخست سال ۲۰۲۴ مجموعاً ۵۴ میلیون گردشگر به ترکیه سفر کرده‌اند که در این میان گردشگران ایرانی در رتبه چهارم جای دارند (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). در سوی دیگر در سه ماه نخست سال ۱۴۰۱ بیش از ۷۱۵ هزار مسافر خارجی در این مدت به ایران سفر کرده‌اند که بیشتر مسافران از کشور عراق و ترکیه بودند (حسنلو، ۱۴۰۱ب). طی گزارشی از شورای جهانی سفر و گردشگری، از کل گردشگران خارجی که طی سال ۲۰۲۳ وارد ایران شده‌اند، گردشگران ترکیه‌ای با ۱۱ درصد مقام دوم را در اختیار داشته‌اند (ایرنا، ۱۴۰۳ج). با در نظر داشتن این آمار، ملاحظه می‌کنیم که بین مردمان ایران و ترکیه ارتباط گردشگری گسترده‌ای وجود دارد که این موضوع یکی از مؤثرترین عوامل همگرایی بین ملت - دولت ایران و ترکیه در این عرصه است.

در سال‌های اخیر، ایران و ترکیه برای توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و مخابراتی همکاری‌های متعددی داشته‌اند. در سوم دی‌ماه ۱۳۹۸، مدیران وزارت ارتباطات ایران و وزارت حمل‌ونقل و زیرساخت ترکیه به همراه شرکت‌های مخابراتی دو کشور، کمیسیون مشترک دوجانبه را برای همکاری در زمینه توسعه زیرساخت‌های ارتباطی تشکیل دادند. در حوزه شرکت‌های خصوصی ارائه‌دهنده خدمات سیم‌کارت، همکاری‌های مستقیمی بین اپراتورهای ایرانی و ترکیه‌ای گزارش نشده است؛ با این حال، برخی اپراتورهای ایرانی خدمات رومینگ بین‌المللی را برای مشترکان خود در ترکیه ارائه می‌دهند. در این مورد عاملی برای واگرایی بین ملت - دولت این دو کشور دیده نمی‌شود و نوعی همگرایی برقرار است.

۲-۲-۵. ارتباطات گروهی

در اوایل دهه ۲۰۰۰، همکاری‌های محدودی بین صداوسیما ایران و نهادهای رسانه‌ای ترکیه وجود داشت و همکاری‌ها نیز عمدتاً در قالب تبادل برنامه‌های مستند و فرهنگی بود. در دهه

۲۰۱۰، چندین تفاهم‌نامه همکاری بین صداوسیما ایران و نهادهای رسانه‌ای ترکیه امضا شد که بر تبادل تجربیات تأکید داشت. در دهه ۲۰۲۰، با تشکیل کارگروهی مشترک برای همکاری‌های رسانه‌ای میان ایران و ترکیه، همکاری‌های رسانه‌ای بین دو کشور به اوج خود رسید. در ژانویه ۲۰۲۴ و در حضور رؤسای جمهور دو کشور ده سند همکاری در زمینه‌های فرهنگی، رسانه و ارتباطات امضا شد (ایرنا، ۱۴۰۲ الف). این اسناد بر تولیدات مشترک، تبادل برنامه‌ها و آموزش‌های رسانه‌ای تأکید داشتند. آخرین همکاری سینمایی بین سینمای ایران و ترکیه با فیلم مست عشق صورت پذیرفت.

در سوی دیگر، در اوایل دهه ۲۰۰۰ و در دهه ۲۰۱۰، همکاری‌های رادیویی و روزنامه‌ای بین ایران و ترکیه محدود بود و عمدتاً به تبادل برنامه‌های فرهنگی و موسیقایی اختصاص داشت و این تعاملات نیز بیشتر در قالب معرفی فرهنگ و موسیقی سنتی انجام می‌شد. همان‌طور که پیش‌تر گفته شد، در ژانویه ۲۰۲۴، با حضور رؤسای جمهور دو کشور، ده سند همکاری در زمینه‌های فرهنگی، رسانه و ارتباطات امضا شد که بخشی از آن به همکاری‌های رادیویی اختصاص داشت. همچنین، به گزارش مرکز روابط عمومی و اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، فخرالدین آلتون، رئیس مرکز ارتباطات ریاست‌جمهوری کشور ترکیه، در گفت‌وگوی تلفنی با صالحی، وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، بر ضرورت تقویت همکاری‌ها میان دو کشور تأکید کردند و برنامه‌هایی برای تولیدات مشترک رادیویی و تبادل تجربیات در این حوزه مطرح شد و سال ۲۰۲۵ سال فرهنگی دو کشور نامیده شد (وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۰۳). در مورد موضوع رادیو و رسانه، با وجود نوعی رخوت در سال‌های پیشین، با در نظر داشتن تمامی حجم‌های روزنامه‌های ایرانی علیه ترکیه و روزنامه‌های ترکیه علیه ایران، ما شاهد همکاری و همگرایی بین ایران و ترکیه و دوری از واگرایی هستیم.

۳-۲-۵. ارتباطات نخبگان

روابط دیپلماتیک بین ایران و ترکیه از دیرباز مستحکم بوده و سفرای دو کشور نقش مهمی در تقویت این روابط ایفا کرده‌اند. سفرای دو کشور در برگزاری نشست‌های اقتصادی و تجاری و در برگزاری رویدادهای فرهنگی، هنری و آموزشی مشارکت دارند. سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌های ایران در ترکیه به این شرح هستند: الف) سفارت ایران در آنکارا؛ ب) سرکنسولگری‌های ایران در استانبول، ترابزون و ارزروم. سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌های ترکیه در ایران نیز در این شهرها مستقر

هستند: الف) سفارت ترکیه در تهران؛ ب) سرکنسولگری‌های ترکیه در تبریز، ارومیه، مشهد. تمامی عوامل مذکور نشان می‌دهد که رابطه مثبتی میان سفارتخانه‌های موجود در دو کشور با یکدیگر برقرار بوده و در امر امکان‌سنجی همگرایی و واگرایی میان ایران با ترکیه، هیچ نوع واگرایی دیده نمی‌شود و نوعی همگرایی بر روابط این دو کشور حاکم است.

اما در باب همکاری در حوزه آموزش عالی، برنامه تبادل دانشجوی «مولانا» و «فارابی» با هدف تبادل دانشجو و اعضای هیئت علمی بین مؤسسات آموزش عالی ترکیه و سایر کشورها، از جمله ایران، طراحی شده است. افزون بر این، دانشگاه‌های ایران و ترکیه تفاهم‌نامه‌های متعددی برای تبادل دانشجو و همکاری‌های علمی امضا کرده‌اند. به‌عنوان مثال، دانشگاه صنعتی شریف با دانشگاه کوچ^۱ ترکیه برنامه تبادل دانشجو را شامل رشته‌های مهندسی برق، ریاضی و فیزیک در مقاطع مختلف تحصیلی برای ترم بهار ۲۰۲۴ اعلام کرده است (مرادی، ۱۴۰۲). برخی از تفاهم‌نامه‌های همکاری دیگر میان دانشگاه‌های ایرانی با دانشگاه‌های ترکیه عبارت‌اند از: تفاهم‌نامه دانشگاه تبریز و دانشگاه عثمانیه، دانشگاه علم و فرهنگ و دانشگاه ایستینه^۲ و دانشگاه محقق اردبیلی و دانشگاه مدیپول^۳ (ایرنا، ۱۴۰۳ ب).

بر اساس داده‌های شورای آموزش عالی ترکیه، در سال تحصیلی ۲۰۲۲-۲۰۲۳، تعداد ۲۲۶۳۲ دانشجوی ایرانی در مقاطع مختلف در دانشگاه‌های ترکیه مشغول تحصیل بوده‌اند. این آمار نشان‌دهنده افزایش تعداد دانشجویان ایرانی در ترکیه در سال‌های اخیر است. به‌عنوان مثال، در سال ۲۰۱۳، تعداد دانشجویان ایرانی در ترکیه ۴۳۸ نفر بود که این رقم در سال ۲۰۱۷ به ۶۰۹۹ نفر رسید. اطلاعات دقیقی درباره تعداد دانشجویان ترکیه‌ای مشغول تحصیل در ایران در دسترس نیست، با این حال، بر اساس گزارش‌های موجود در سال تحصیلی ۱۴۰۰، تعداد کل دانشجویان بین‌المللی در ایران حدود ۱۳۰ هزار نفر بوده است (ایرنا، ۱۴۰۲ ب). وجود این حجم از دانشجویان ایرانی در ترکیه و متقابلاً دانشجویان ترکیه‌ای در ایران، نشانگر برقراری همکاری و همگرایی در مورد مبادله دانشجو و روابط آموزشی - علمی ایران با ترکیه است.

1. Koç
2. İstinye
3. Medipol

۵-۲-۴. حمل‌ونقل و زیرساخت‌های ارتباطی

از مرزهای جاده‌ای اصلی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: الف) مرز بازرگان که مهم‌ترین و پرتعدادترین گذرگاه مرزی بین ایران و ترکیه است که در استان آذربایجان غربی قرار دارد و به‌عنوان شاهراه اصلی ترانزیت کالا و مسافر بین دو کشور عمل می‌کند. ب) مرز رازی که در نزدیکی شهر خوی واقع شده و به‌عنوان گذرگاه مکمل مرز بازرگان برای تسهیل تردد و کاهش تراکم استفاده می‌شود. ج) مرز سرو که در نزدیکی شهر ارومیه قرار دارد و یکی دیگر از گذرگاه‌های مهم بین دو کشور محسوب می‌شود. مهم‌ترین پروژه‌های زیرساختی جاده‌ای ایران به‌سمت ترکیه پروژه آزادراه تبریز - بازرگان به‌عنوان بخشی از کریدور شمال - جنوب طراحی شده و هدف آن اتصال تهران به مرز بازرگان از طریق یک مسیر آزادراهی است که از آن با نام حلقه اتصال ایران به قفقاز و ترکیه یاد می‌شود (ایرنا، ۱۴۰۳ الف). علاوه بر این موارد، سند جامع حمل‌ونقل در سال ۲۰۲۴ بین وزرای حمل‌ونقل ایران و ترکیه به امضا رسید که شامل توسعه همکاری‌ها در حوزه‌های جاده‌ای، ریلی، هوایی و دریایی است. همچنین دو کشور بر تقویت و راه‌اندازی سه کریدور ترانزیتی مشترک تأکید کرده‌اند که هدف آن افزایش حجم ترانزیت جاده‌ای و ریلی بین ایران و ترکیه است.

از مسیرهای ریلی اصلی بین ایران با ترکیه می‌توان به دو مسیر اصلی اشاره کرد: الف) مسیر قطار تهران - آنکارا؛ ب) مسیر قطار تهران - وان. آدم‌نژاد، معاون حمل‌ونقل وزیر راه و شهرسازی، طی مصاحبه‌ای بیان می‌کند که «در کمیته حمل‌ونقل بیست و هفتمین اجلاس همکاری‌های اقتصادی ایران و ترکیه، کشور ترکیه پیشنهاد احداث مسیر ریلی جایگزین بین دو کشور، برای افزایش سهم ریل در چشم‌انداز حمل‌ونقل یک میلیون تن بار در سال میان ایران و ترکیه را مطرح کرده است که به موافقت ایران نیز رسیده است» (پایگاه خبری راه و شهرسازی، ۱۳۹۸) و این خود نشانگر خواست دو طرف برای افزایش ارتباط فی‌مابین است.

ارتباطات هوایی بین ایران و ترکیه از طریق پروازهای منظم و متعددی که توسط ایرلاین‌های مختلف انجام می‌شود برقرار است. مسیرهای پروازی اصلی بین ایران با ترکیه به شرح ذیل است: الف) مسیر تهران به استانبول؛ ب) شهرهای دیگر ایران به ترکیه. پروازهایی از شهرهای مشهد، تبریز، اصفهان، شیراز و ارومیه به مقاصدی مانند استانبول، آنکارا، ازمیر و آنتالیا انجام می‌شود. در مورد توافقات و همکاری‌های بین این دو کشور می‌توان به تفاهم‌نامه امضا شده در ژانویه ۲۰۲۴

اشاره کرد که طی آن ایران و ترکیه ده سند همکاری در زمینه‌های مختلف از جمله حمل‌ونقل هوایی امضا کردند که به توسعه زیرساخت‌ها و افزایش پروازها کمک می‌کند. در نهایت در مورد امکان‌سنجی همگرایی و واگرایی میان ایران با ترکیه در عرصه حمل‌ونقل و زیرساخت‌های ارتباطی می‌توان گفت که این دو کشور با داشتن مرز زمینی مشترک و گذرگاه‌های مرزی فعال متعدد، وجود زیرساخت‌های لازم جاده‌ای برای برقراری ارتباط و حمل‌ونقل گردشگری - تجاری، دارا بودن مسیرهای ریلی فعال چندگانه بین ایران با ترکیه و نیز برقراری ارتباط هوایی و فعالیت ایرلاین‌های مختلف و پروازهای متعدد بین شهرهای مختلف ایران با شهرهای مختلف ترکیه، هیچ‌گونه واگرایی دیده نمی‌شود و نوعی همکاری و همگرایی مشاهده می‌گردد.

۳-۵. سطح قدرت

۳-۵-۱. جمعیت

همان‌طور که پیشتر بیان شد، بر اساس آخرین آمارهای موجود و طبق برآوردهای سال ۲۰۲۳، جمعیت ایران حدود ۸۹ میلیون و ۱۷۰ هزار نفر بوده و جمعیت ترکیه حدود ۸۵ میلیون و ۳۷۰ هزار نفر برآورد شده است. غالب جمعیت ایران در قسمت شمالی و شمال‌غربی ایران ساکن بوده و در ترکیه نیز اغلب جمعیت این کشور در قسمت غربی، به‌ویژه کلان‌شهرهایی نظیر استانبول، آنکارا و ازمیر ساکن هستند. هر دو کشور جزو کشورهای پرجمعیت محسوب می‌شوند که این عامل سبب می‌شود که هر دو به نحو زیادی برخوردار از قدرت جمعیت باشند. همان‌طور که گفته شد، در بین سطوح جمعیتی ایران با ترکیه، در کنار اختلافاتی نظیر مذهب و نگرش ملی‌گرایانه طرفین به یکدیگر، تشابهات فراوانی از جمله دین مشترک، مراودات دیرینه تاریخی - فرهنگی، وجود ترک‌زبانان به‌عنوان بزرگ‌ترین اقلیت قومی در ایران، وجود کردزبانان در هر دو کشور، وجود اهل تسنن به‌عنوان بزرگ‌ترین اقلیت مذهبی در ایران و وجود علویان در ترکیه عوامل همگرا در قدرت جمعیتی به شمار می‌آیند.

۳-۵-۲. تولید ناخالص داخلی

بر اساس آخرین داده‌های موجود، تولید ناخالص داخلی ایران و ترکیه به شرح زیر است: الف) تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۲۰۲۳، حدود ۴۰۴،۶۳ میلیارد دلار و تولید ناخالص داخلی بر

اساس قدرت خرید حدود ۶٫۱ تریلیون دلار آمریکا برآورد شده است (بانک جهانی، ۲۰۲۳). (ب) تولید ناخالص داخلی ترکیه در سال ۲۰۲۳، حدود ۱٫۱۲ تریلیون دلار و تولید ناخالص داخلی بر اساس برابری قدرت حدود ۳٫۸۱ تریلیون دلار آمریکا برآورد شده است (همان). این ارقام نشان می‌دهد که اقتصاد ترکیه از نظر تولید ناخالص داخلی اسمی و برابری قدرت خرید، بزرگ‌تر از اقتصاد ایران است. در سال ۲۰۲۳، درآمد سرانه ایران حدود ۴۶۵٫۴ دلار آمریکا بوده است (همان)، در حالی که درآمد سرانه ترکیه حدود ۱۳٫۱۰۵ دلار آمریکا برآورد شده است (همان). این ارقام نشان می‌دهد که درآمد سرانه ترکیه بیش از سه برابر درآمد سرانه ایران است. در سال ۲۰۲۳، درآمد سرانه ملی (بر اساس شاخص قدرت خرید) ایران به ۶۵۹٫۱۷ دلار رسیده است (همان)، در عین حال درآمد سرانه ملی ترکیه حدود ۴۴٫۶۰۳ دلار برآورد شده است (همان). این ارقام نیز نشان می‌دهد که درآمد سرانه ملی ترکیه بیش از دو و نیم برابر ایران است.

ایران با داشتن ذخایر عظیم نفت و گاز یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان انرژی در جهان است و این بخش سهم قابل توجهی در تولید ناخالص داخلی کشور دارد. علاوه بر این، ایران با بهره‌گیری از منابع هیدروکربنی، در تولید محصولات پتروشیمی و مواد اولیه صنعتی فعال است. کمبود سرمایه‌گذاری خارجی و تحریم‌ها مانع بهره‌برداری کامل از این منابع شده و این عوامل به مهم‌ترین چالش اقتصاد ایران تبدیل شده است. ترکیه با تمرکز بر صنایع تولیدی مانند نساجی، پوشاک، لوازم خانگی، الکترونیک و خودروسازی به یکی از مراکز تولیدی مهم در منطقه تبدیل شده است. همچنین ترکیه با جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی یکی از مقاصد اصلی گردشگری در جهان است که سهم قابل توجهی در اقتصاد کشور دارد. ترکیه با سرمایه‌گذاری در توسعه فرودگاه‌ها، بندرها، جاده‌ها و راه‌آهن به یک مرکز ترانزیتی بین اروپا و آسیا تبدیل شده است. این کشور با توسعه پروژه‌های بزرگ ساختمانی و عمرانی، در بخش ساخت‌وساز و مهندسی عمران پیشرو است.

در نهایت باید گفت که ترکیه با تنوع بیشتر در بخش‌های اقتصادی از جمله تولید، خدمات و گردشگری، در مقایسه با ایران که بیشتر به صنایع نفت و گاز متکی است، اقتصاد متنوع‌تری دارد. ترکیه با سرمایه‌گذاری‌های گسترده در زیرساخت‌های صنعتی و تولیدی توانسته است به یک مرکز تولیدی منطقه‌ای تبدیل شود. در مقابل، ایران با وجود پتانسیل‌های بالا، به دلیل تحریم‌ها و محدودیت‌های بین‌المللی، در توسعه زیرساخت‌های صنعتی با چالش‌هایی مواجه بوده است.

۳-۳-۵. عناصر نظامی و رزمایشی

بررسی رزمایش‌های نظامی مشترک بین ایران و ترکیه در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد که این دو کشور به‌رغم همسایگی و روابط تاریخی، در حالی که در رزمایش‌های نظامی مشترک با سایر کشورها شرکت کرده‌اند، رزمایش‌های نظامی مشترک متقابل قابل توجهی در این سال‌ها نداشته‌اند. در این دوره همکاری‌های نظامی مستقیم و مشترک بین ایران و ترکیه نیز محدود بوده است. رزمایش‌های نظامی در منطقه عمدتاً به‌صورت مستقل یا با مشارکت کشورهای ثالث انجام شده و گاهی به‌عنوان نمایش قدرت یا پاسخ به تحرکات نظامی طرف مقابل تلقی شده است. برگزاری یا عدم برگزاری رزمایش‌ها نشان‌دهنده تقابل رقابتی ایران و ترکیه در چندین سال اخیر است و دال اصلی استنباطی از عدم همگرایی نظامی در مسئله قدرت نظامی و سوق این دو کشور به رقابت تا همکاری، عدم برگزاری رزمایش مشترک بین دو کشور است.

۵-۴. ساختار روابط

۵-۴-۱. میزان همکاری یا ستیز بین دولت‌ها (طیف روابط)

روابط ایران و ترکیه به‌عنوان دو کشور همسایه با تاریخ و فرهنگ مشترک در طول دهه‌های اخیر ترکیبی از همکاری و رقابت را تجربه کرده است. این روابط تحت تأثیر عوامل متعددی مانند مسائل سیاسی، اقتصادی، امنیتی و فرهنگی قرار داشته است. مهم‌ترین حوزه‌های همکاری بین این دو کشور را می‌توان به شرح ذیل توضیح داد:

الف) اقتصادی - تجارتي. هدف‌گذاری دو کشور در برخی سال‌ها رسیدن به حجم تجاری ۳۰ میلیارد دلار بوده، اگرچه تا کنون به‌طور کامل محقق نشده و در سال ۲۰۲۲ حجم تجارت دوجانبه به حدود ۷,۵ میلیارد دلار رسیده است.

ب) انرژی. ترکیه به‌عنوان یکی از مصرف‌کنندگان بزرگ انرژی، بخشی از نیازهای گازی خود را از ایران تأمین می‌کند و این مسئله یکی از پایه‌های اصلی همکاری اقتصادی این دو کشور است.

ج) سیاسی. ایران و ترکیه در موضوعات منطقه‌ای مانند بحران سوریه و مبارزه با تروریسم، در چارچوب نشست‌های آستانه همکاری داشته‌اند. همچنین هر دو کشور در موضوعات امنیتی، مهاجران افغانستانی و قاچاق مواد مخدر، نقاط اشتراک داشته و هم‌نظرند. علاوه بر این هر دو کشور به دلایل مختلف (ترکیه به‌دلیل ترس از قدرت‌گیری کردهای عراق و ایران به‌دلیل بیشتر

شدن نفوذ اسرائیل و ایالات متحده آمریکا در عراق) معتقدند که باید یکپارچگی عراق حفظ شود و دولت ملی در آنجا مستقر باشد.

(د) فرهنگی - گردشگری. هر ساله تعداد زیادی از شهروندان ایرانی به ترکیه سفر می‌کنند و بالعکس که این امر به تقویت روابط فرهنگی کمک می‌کند.

اما مهم‌ترین حوزه‌های رقابت و تنش را نیز می‌توان چنین دسته‌بندی نمود:

(الف) نفوذ منطقه‌ای. ایران و ترکیه به دنبال افزایش نفوذ خود در کشورهای خاورمیانه، به ویژه در عراق، سوریه و لبنان، هستند. این رقابت در برخی مواقع (همانند سقوط اسد و روی کار آمدن رژیم جدید در سوریه) به تضاد منافع منجر شده است. در حالی که دکترین عمق راهبردی ایران در سوریه (صفوی و نبوی، ۱۳۹۵: ۱۳۲) در سال‌های اخیر اقتضا می‌کرد که از دولت بشار اسد حمایت کند و خواهان در قدرت ماندن او در سوریه باشد نیز سیاست خارجی ایران در سوریه در چارچوب کنشی هویت‌محور و گفتمان‌محور تعریف شده و آنجا را بخش جدایی‌ناپذیر محور مقاومت و جبهه مقابله با نظم هژمونیک آمریکایی - اسرائیلی در منطقه مفهوم‌پردازی کند (نظری و پوررمضان، ۱۴۰۳: ۵۳۰-۵۳۱)، ترکیه از گروه‌های مخالف دولت اسد حمایت کرده و با دولت اسد قطع ارتباط نموده بود. افزون بر این، حضور ایران در عراق فرصتی برای پیشبرد سیاست خارجی راهبردی محور مقاومت تعریف می‌شد و قدرت ایران را بیشینه می‌ساخت (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۱۸)، اما ترکیه نگرانی شدیدی از حضور ایران در عراق و نیز گروهک پ.ک.ک. داشت (Avci, 2014: 10).

(ب) روابط با کشورهای ثالث. ترکیه عضو ناتو است و روابط نزدیکی با کشورهای غربی دارد، در حالی که ایران روابط پیچیده‌ای با غرب داشته و تحت تحریم‌های گسترده قرار دارد. در سوی دیگر ایران روابط استراتژیک با روسیه و چین دارد که گاهی با سیاست‌های ترکیه همسو نیست.

(ج) مسائل قومی. موضوع کردها در هر دو کشور حساسیت‌برانگیز است و سیاست‌های ایران و ترکیه در قبال اقلیت‌های کردی متفاوت است. ترکیه به‌طور فعالانه با گروه‌های کردی نظیر پ.ک.ک. مقابله می‌کند، در حالی که ایران نیز مواضعی متفاوت اما محدودتر در قبال کردها اتخاذ کرده است. سیاست‌های قومی و نگرانی از تحریک قوم‌گرایی در هر دو کشور از موضوعات حساس روابط دوجانبه بوده است.

با این توضیحات، می‌توان گفت روابط ایران و ترکیه ترکیبی از همکاری و رقابت است، و مهم‌ترین عامل رقابت و حتی تضاد مربوط به عمق راهبردی هر دو کشور است. داود اوغلو (۱۳۹۵) در کتاب *عمق راهبردی* که آن را می‌توان بیانیه رسمی حزب عدالت و توسعه محسوب کرد (رحمتی و روزخس، ۱۴۰۲: ۲۰)، بر موقعیت ژئواستراتژیکی، میراث تاریخی و عمق جغرافیایی ترکیه اشاره داشته و معتقد است که ترکیه باید از ابهام موجود در قدرت خاورمیانه و آفریقای پساجنگ سرد استفاده کند و توانمندی‌های خود را در این مناطق گسترش دهد. در این راستا، ترکیه عمق راهبردی خود را «به خودیاری، خوداتکایی، اعتماد به نفس و خودداری از قرار گرفتن زیر چتر امنیتی و نفوذ دیگر کشورها» (همان: ۲۱) تدوین کرده است. در سوی دیگر، در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی همکاری‌هایی وجود دارد و در برخی مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی رقابت و تنش‌هایی مشاهده می‌شود. با این حال، هر دو کشور به دلیل همسایگی و منافع مشترک تلاش می‌کنند تعادلی میان همکاری و رقابت برقرار کنند.

۵-۴-۲. ابزارهای مورد استفاده برای تعامل

سفارت ایران در آنکارا و سفارت ترکیه در تهران به‌عنوان کانال‌های اصلی دیپلماتیک عمل می‌کنند. کنسولگری‌های فعال در استانبول، مشهد، تبریز و ارومیه نیز نقش مهمی در مدیریت روابط فرهنگی و اقتصادی ایفا می‌کنند. گروه‌های دوستی پارلمانی نیز افزون بر این گروه موجودیت دارند. این گروه با عضویت نمایندگان مجلس شورای اسلامی تشکیل شده و به‌دنبال تقویت روابط پارلمانی و همکاری‌های مشترک با ترکیه است. برگزاری نشست‌ها و دیدارهای متقابل با هم‌تایان ترکیه‌ای، بررسی مسائل مشترک و تلاش برای حل چالش‌های موجود در روابط دوجانبه از جمله فعالیت‌های این گروه است. همچنین گروه دوستی پارلمانی ترکیه و ایران در مجلس ملی کبیر ترکیه نیز تشکیل شده است. آخرین فعالیت مشترک این دو گروه نشست دوستی و همکاری ایران و ترکیه در شهریور ۱۴۰۳ بود که در استانبول برگزار شد (خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۳). اتاق مشترک بازرگانی ایران و ترکیه در سال ۱۳۹۸ به‌منظور بسط هدفمند و ساختاریافته تجارت ایران با ترکیه و با هدف تشویق توسعه سرمایه‌گذاری و گسترش سطح مبادلات اقتصادی دوجانبه تأسیس شد. این اتاق با حمایت و تشویق بازرگانان ایرانی برای برقراری یا افزایش ارتباط تجاری با ترکیه، ابزارهای دیپلماتیک - تجاری - اقتصادی غیردولتی میان این دو کشور است.

۵-۴-۳. ابزارهای نظامی

الف) پیمان‌های امنیتی. ایران و ترکیه پیمان‌هایی برای مقابله با گروه‌های مسلح کرد (پ.ک.ک.ک و پژاک) امضا کرده‌اند. علاوه بر این، دو کشور به‌طور منظم نشست‌های امنیتی و انتظامی برگزار می‌کنند. به‌عنوان مثال، در مهر ۱۴۰۳ نشست مشترک امنیتی ایران و ترکیه در آنکارا برگزار شد که در آن بر تقویت امنیت به‌عنوان زیربنای توسعه تجارت و همکاری‌های اقتصادی تأکید شد.

ب) مقابله با قاچاق. هر دو کشور برای جلوگیری از قاچاق انسان، مواد مخدر و کالاهای غیرمجاز همکاری‌هایی با یکدیگر دارند. در سال ۲۰۱۱، ایران و ترکیه به‌منظور ارتقای همکاری‌های مرزی و مدیریت بهتر تردها، توافق‌نامه‌ای امضا کردند. مفاد اصلی این توافق‌نامه عبارت بود از تسهیل تردد مرزی، مدیریت بحران‌های مرزی، تعیین سازوکارهایی برای مدیریت و حل و فصل سریع حوادث و بحران‌های احتمالی در مناطق مرزی و تبادل اطلاعات مرزی مربوط به فعالیت‌های غیرقانونی و تهدیدات امنیتی در مرزها. همچنین استاندار آذربایجان غربی در مهر ۱۴۰۳ از امضای توافق‌نامه‌ای در ۲۵ بند و سه سرفصل اقتصادی، علمی و ترانزیتی خبر داد که در این توافق، همکاری‌های اقتصادی، فرهنگی و گردشگری استان‌های مرزی ایران و ترکیه ارتقا می‌یابد (وزارت کشور، ۱۴۰۳). این توافق‌نامه‌ها نشان‌دهنده تلاش‌های مستمر ایران و ترکیه برای تقویت امنیت مرزی و همکاری در مقابله با تهدیدات مشترک است. افزون بر این، ما شاهد همکاری این دو کشور در چند بحران منطقه‌ای هستیم؛ از جمله بحران سوریه و مبارزه با داعش که دو کشور در قالب روند آستانه با مشارکت روسیه همکاری داشته‌اند، اگرچه منافع متضادی در سوریه داشته‌اند. ایران و ترکیه جداگانه با این تهدید مقابله کرده‌اند، اما در برخی موارد هماهنگی اطلاعاتی میان دو کشور وجود داشته است. همچنین جنگ دوم قره‌باغ که دو کشور با اینکه منافع متضادی نسبت به یکدیگر در این جنگ داشتند، اما هر دو بر حقانیت پاسخ آذربایجان تأکید کرده بودند.

۵-۴-۴. علل روابط

اهمیت ساختار روابط بر اساس همکاری یا تضاد، تأثیر مستقیمی بر موفقیت یا شکست همگرایی دارد. روابط ایران و ترکیه تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل تاریخی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی قرار دارد. اشتراکات زبانی، مذهبی و فرهنگی بین دو کشور زمینه‌ساز تعاملات مثبت در حوزه‌های مختلف شده است. این اشتراکات در تقویت روابط فرهنگی و اجتماعی نقش بسزایی داشته‌اند. حجم مبادلات تجاری بین ایران و ترکیه در سال‌های اخیر افزایش یافته است و در سال

۲۰۲۲، حجم تجارت دوجانبه به حدود ۷٫۵ میلیارد دلار رسیده است. ترکیه به‌عنوان یکی از مصرف‌کنندگان بزرگ انرژی، بخشی از نیازهای گازی خود را از ایران تأمین می‌کند. این همکاری در حوزه انرژی به تقویت روابط اقتصادی دو کشور کمک کرده است. موقعیت جغرافیایی ایران و ترکیه در منطقه خاورمیانه و همسایگی با کشورهای بحران‌زده، آن‌ها را به بازیگران مهم منطقه‌ای تبدیل کرده است. این موقعیت نیاز به همکاری در مسائل امنیتی و سیاسی را افزایش داده است. موضوع کردها در هر دو کشور حساسیت‌برانگیز است و سیاست‌های متفاوت تهران و آنکارا در این زمینه می‌تواند به تنش‌هایی منجر شود.

روابط ترکیه با ناتو و کشورهای غربی و روابط ایران با روسیه و چین، بر تعاملات دوجانبه تأثیرگذار است. این روابط می‌تواند به همکاری یا رقابت در مسائل منطقه‌ای منجر شود. موضوعاتی مانند نقش ایران در سوریه و عراق، حمایت ترکیه از آذربایجان در جنگ قره‌باغ و روابط ترکیه با ناتو و اسرائیل، به روابط تنش‌آلود کرده است. از سوی دیگر، ترکیه به‌دلیل روابط نزدیک با اروپا، ناتو و جهان عرب، نفوذ و قدرت دیپلماتیک بیشتری دارد. در مقابل، ایران بیشتر بر محور مقاومت از طریق نیروهای نیابتی (مانند حزب‌الله و حشدالشعبی) و روسیه تمرکز دارد و این عامل سبب بیشتر بودن قدرت ایران در خاورمیانه شده بود، اما به‌دلیل داشتن سیاست خارجی تجدیدنظرطلب و تنش با غرب، محدودیت‌هایی در نفوذ دیپلماتیک ایران در سایر کشورها وجود دارد.

۶. نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، واکاوی امکان‌سنجی همگرایی و واگرایی ایران و ترکیه با بهره‌گیری از چارچوب نظری کانتوری و اشیگل مورد تحلیل قرار گرفت. یافته‌های این تحقیق نشان داد که روابط این دو کشور تحت تأثیر عوامل متنوع اقتصادی، سیاسی، امنیتی، فرهنگی و تاریخی بوده و این روابط در طول زمان همواره ترکیبی از همکاری و رقابت را تجربه کرده است. از این‌رو یافته‌های پژوهش حاضر را می‌توان چنین دسته‌بندی نمود:

۱. همگرایی‌ها. الف) اقتصاد سیاسی. همگرایی در حوزه‌های اقتصادی به‌ویژه در بخش انرژی و تجارت دوجانبه به‌وضوح دیده می‌شود. وابستگی متقابل در حوزه انرژی، به‌ویژه صادرات گاز ایران به ترکیه و استفاده ترکیه از موقعیت جغرافیایی خود به‌عنوان پل ترانزیتی بین آسیا و اروپا، نشانگر ظرفیت بالقوه همکاری در حوزه اقتصاد سیاسی است. همچنین توافقات تجاری دوجانبه و

تلاش برای افزایش حجم تجارت به سطح بالاتر، گام‌های عملی در تقویت این همگرایی است. (ب) دیپلماسی فرهنگی. تعاملات گسترده گردشگری، تبادل دانشگاهی و تولیدات مشترک رسانه‌ای بین ایران و ترکیه صورت گرفته است که نشانگر همگرایی فرهنگی میان ملت‌های این دو کشور است. (ج) امنیت منطقه‌ای. همکاری در حوزه‌های امنیتی، نظیر مبارزه با تروریسم و مقابله با قاچاق مواد مخدر بیانگر اشتراک منافع امنیتی و استفاده از دیپلماسی امنیتی به‌عنوان ابزاری برای کاهش تهدیدات مشترک است.

۲. واگرایی‌ها. الف) ساختار سیاسی. تفاوت در نظام‌های حکمرانی سیاسی و ایدئولوژیک (سکولاریسم ترکیه و اسلام‌گرایی شیعی ایران) موجب ایجاد رقابت‌های منطقه‌ای در روابط سیاسی میان این دو کشور شده است. رقابت بر سر نفوذ منطقه‌ای در خاورمیانه و آسیای مرکزی، به‌ویژه در قبال مسائل سوریه و حمایت ترکیه از جمهوری آذربایجان در جنگ قره‌باغ، تضادهای ژئوپلیتیکی قابل توجهی ایجاد کرده است. همچنین روابط ترکیه با اسرائیل و عضویت در ناتو، از عوامل تشدید واگرایی است. (ب) چالش قومی. موضوع قومیت‌ها، به‌ویژه کردها و ترک‌گرایی، از دیگر عوامل واگرایی میان این دو کشور است. سیاست‌های متفاوت ایران و ترکیه در قبال این قومیت‌ها می‌تواند به اختلافات بیشتری منجر شود. (ج) نظامی. عدم برگزاری رزمایش‌های مشترک نظامی و رقابت در حوزه‌های نظامی و راهبردی نشانگر وجود واگرایی در این عرصه است. حضور ترکیه در پیمان‌های نظامی غرب‌گرا مانند ناتو و همکاری‌های این کشور با جمهوری آذربایجان در حوزه‌های نظامی، گاهی به‌عنوان چالش‌هایی برای ایران تلقی می‌شود.

در نهایت می‌توان موارد ذیل را به سیاست‌گذاران پیشنهاد کرد:

الف) گسترش دیپلماسی اقتصادی با تمرکز بر حوزه‌های مکمل، مانند انرژی و گسترش کریدورهای ترانزیتی.

ب) بهره‌گیری از دیپلماسی عمومی، فرهنگی و گردشگری برای تقویت ارتباطات میان فرهنگی.

ج) تداوم و تقویت همکاری‌های امنیتی در مبارزه با تهدیدات مشترک مانند تروریسم و قاچاق.

د) ایجاد مکانیسم‌ها و کمیته‌های دیپلماتیک برای حل و فصل و مدیریت اختلافات ژئوپلیتیکی و تقویت تعاملات امنیتی.

در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که روابط ایران و ترکیه، هرچند پیچیده و چندوجهی است، اما با برنامه‌ریزی دقیق و بهره‌گیری از فرصت‌ها می‌تواند به سمت همگرایی بیشتر سوق یابد. تنظیم راهبردهای سیاست خارجی ایران با تأکید بر منافع مشترک و کاهش تنش‌ها می‌تواند به تحقق اهداف بلندمدت این کشور در منطقه کمک کند.

منابع

- ازغندی، علیرضا؛ روشندل، جلیل. (۱۳۹۸). *مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران: انتشارات سمت.*
- انصاری، جواد. (۱۳۷۳). *ترکیه در جستجوی نقشی تازه در منطقه، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.*
- ایرنا (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران). (۱۴۰۲ الف). «ایران و ترکیه ۱۰ سند همکاری امضا کردند». برگرفته از: www.irna.ir/xjPBvH
- ایرنا. (۱۴۰۲ ب). «تعداد دانشجویان خارجی در ایران چند نفر است؟» برگرفته از: www.irna.ir/xjMYPw
- ایرنا. (۱۴۰۳ الف). «تکمیل کردورهای آزادراهی؛ لازمه توسعه متوازن و فراگیر». برگرفته از: www.irna.ir/xjSyBh
- ایرنا. (۱۴۰۳ ب). «دانشگاه محقق اردبیلی با مراکز علمی ترکیه تفاهم‌نامه همکاری منعقد کرد». برگرفته از: www.irna.ir/xjRDv8
- ایرنا. (۱۴۰۳ ج). «صنعت گردشگری ایران ۲۱ درصد رشد کرد / اقبال گردشگران ترکیه‌ای به ایران». برگرفته از: www.irna.ir/xjQqrw
- پایگاه خبری راه و شهرسازی. (۱۳۹۸). «اتصال راه‌آهن‌های ایران و ترکیه از مسیر جدید بررسی می‌شود». برگرفته از: www.news.mrud.ir/news/72942
- جانسیز، احمد؛ صالحیان، تاج‌الدین. (۱۳۹۵). «نگاه نو به رقابت ایران و ترکیه در کسب قدرت منطقه‌ای». *پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۶(۱۹)، ۱۴۳-۱۷۶. https://www.iisajournals.ir/article_45831.html
- حسنلو، سمیه. (۱۴۰۱ الف). «ایرانی‌ها در ترکیه پنجم شدند». خبرگزاری ایسنا، برگرفته از: www.isna.ir/xdMRcK
- حسنلو، سمیه. (۱۴۰۱ ب). «خارجی‌ها در سه ماه اول امسال چقدر به ایران سفر کردند؟» خبرگزاری ایسنا، برگرفته از: www.isna.ir/xdLVSY
- خبرگزاری تسنیم. (۱۴۰۳). «نشست دوستی و همکاری میان ایران و ترکیه در استانبول». برگرفته از: www.tasnimnews.com/fa/news/1403/06/03/3147574
- داود اوغلو، احمد. (۱۳۹۵). *عمق راهبردی، ترجمه محمدحسین نوحی‌نژاد ممقانی، تهران: امیرکبیر.*
- ذکی، یاشار؛ غلامی، مجید. (۱۳۹۶). «قلمروسازی ژئوپلیتیکی ناتو در حوزه‌های ژئوپلیتیکی غرب جمهوری اسلامی ایران». *سیاست دفاعی*، ۲۶(۱۰۱)، ۹-۴۳. https://journals.ihu.ac.ir/article_204369.html

رحمتی، رضا؛ روزخوش، حسین. (۱۴۰۲). «انگیزه - ادراک سیاست خارجی ترکیه در بحران لیبی». سیاست دفاعی، ۳۲(۱۲۳)، ۱۱-۳۸. https://jms.ihu.ac.ir/article_208053.html

روشندل، جلیل. (۱۳۹۹). امنیت ملی و نظام بین‌المللی، تهران: انتشارات سمت.

سلطانی، آرش؛ متقی دستنایی، افشین؛ سیمبر، رضا. (۱۳۹۹). «بنیان‌های ژئوپلیتیکی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با ترکیه از دیدگاه سازه‌نگاری». برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۲(۴۵)، ۱۰۹-۱۲۲. https://jzpm.marvdasht.iau.ir/article_4279.html

شاکری، اصغر؛ الله‌کرم، عبدالحسین؛ ساوه درودی، مصطفی؛ خلیلی، ابراهیم. (۱۴۰۱). مواجهه اندیشه سیاسی ترکیه و ایران در بحران سوریه؛ تضادها و اشتراک‌ها. سیاست دفاعی، ۳۱(۱۲۱)، ۲۷-۵۶. https://journals.ihu.ac.ir/article_207966.html

شایسته، حسین. (۱۴۰۲). «رشد چشمگیر سفر ایرانی‌ها به ترکیه». خبرگزاری ایسنا، برگرفته از: www.isna.ir/xdQDh4

شهبازی، سهند؛ مسعودنیا، حسین؛ گودرزی، مهناز. (۱۳۹۸). «تأثیر روابط ایران و ترکیه بر روند همگرایی در خاورمیانه». پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۹(۱)، ۱۶۵-۱۸۹. <http://priw.ir/article-1-888-fa.html>

شیرزادی، رضا؛ پورقریان، محمد؛ حیدری، بهمن. (۱۴۰۱). «زمینه‌ها و چالش‌های روابط اقتصادی ایران و ترکیه (۲۰۰۰ - ۲۰۲۰)». پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، ۱۲(۴)، ۱۰۹-۱۳۳. <http://priw.ir/article-1-1717-fa.html>

صفوی، سید حمزه؛ نبوی، سید مهدی. (۱۳۹۵). «رفتارشناسی ترکیه در قبال تحولات سوریه در پرتو دکترین عمق راهبردی». سیاست دفاعی، ۲۴(۹۴)، ۱۱۹-۱۳۴. https://dpi.ihu.ac.ir/article_203267.html

صفوی، سید حمزه؛ نبوی، سید مهدی. (۱۳۹۹). «واکوی عوامل نظامی - امنیتی مؤثر بر آینده روابط ایران و ترکیه». آفاق امنیت، ۱۳(۴۶)، ۵-۲۶. https://ps.ihu.ac.ir/article_205432.html

فرارو. (۱۴۰۳). «کسری تجاری رکورد زد» برگرفته از: fararu.com/fa/news/722466

فلاح‌پیشه، حشمت‌الله؛ شربتی، وحید؛ مظفری، محمدمهدی. (۱۳۹۴). «سیاست خارجی ترکیه در قفقاز جنوبی و منافع ایران و روسیه». پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۴(۱۲)، ۳۷-۶۰. https://qpss.atu.ac.ir/article_1221.html

کوزه‌گر کالجی، ولی. (۱۳۹۶). مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

گودرزی، مهناز؛ ابراهیمی، طالب. (۱۳۹۲). «فرصت‌ها و چالش‌های روابط ایران و ترکیه در دوره حزب عدالت و توسعه». فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۹(۲۲)، ۱۳۱-۱۶۸.

مرادی، طاهره. (۱۴۰۲). «اعلام شرایط تبادل دانشجو بین دانشگاه‌های صنعتی شریف و کوچ ترکیه». خبرگزاری ایسنا، برگرفته از: www.isna.ir/xdPPmN

موحدی، سمانه؛ حکیم، حمید. (۱۴۰۳). «دکترین سیاست همسایگی ایران و همکاری با سازمان‌های منطقه‌ای: ظرفیت‌ها، چالش‌ها و راهبردها در همکاری با اتاق بازرگانی اسلامی». سیاست خارجی، ۳۸(۴)، ۳۳-۶۸. https://fp.ipisjournals.ir/article_723242.html

- میرفخرایی، سید حسن؛ فیروزمندی بندپی، مجید. (۱۳۹۵). *دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی*، تهران: فرهیختگان دانشگاه.
- میرفخرایی، سید حسن؛ فیروزمندی بندپی، مجید. (۱۳۹۸). «مطالعه تطبیقی دیپلماسی رسانه‌ای ایران و ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز». *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۱۲ (۱)، ۲۳۴-۲۱۹.
https://jcep.ut.ac.ir/article_72558.html
- نظری، علی‌اشرف؛ پوررمضان، پرهام. (۱۴۰۳). «تحلیل گفتمان هویتی در سیاست‌گذاری خارجی؛ مقایسه ایران و ترکیه در بحران سوریه». *مطالعات سیاسی بین‌النهرین*، ۳ (۴)، ۵۴۰-۵۱۳.
https://mps.razi.ac.ir/article_3755.html
- نقدی‌نژاد، حسن. (۱۳۸۸). *روابط ایران و ترکیه؛ حوزه‌های همکاری و رقابت*، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت پژوهشی، دفتر گسترش تولید علم.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. (۱۴۰۳). «تأکید مسئولان عالی‌رتبه فرهنگی و رسانه‌ای ایران و ترکیه بر ضرورت تقویت همکاری‌ها میان دو کشور». برگرفته از: www.farhang.gov.ir/fa/news/764130
- وزارت کشور. (۱۴۰۳). «امضای توافق‌نامه ۲۵ بندی آذربایجان غربی و استان‌های هم‌مرز ترکیه». برگرفته از: www.moi.ir/x43Hg
- یزدانی، حسین؛ صفوی، سید حمزه؛ متقی، ابراهیم؛ حاتمی، حمیدرضا؛ مرادیان، محسن. (۱۳۹۹). «عوامل واگرایی و همگرایی اقتصادی مؤثر بر روابط جمهوری اسلامی ایران با ترکیه». *مطالعات دفاعی استراتژیک*، ۱۸ (۷۹)، ۲۸-۵.
https://sds.sndu.ac.ir/article_902.html

References

- "T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı". (2024). Link: <https://basin.ktb.gov.tr/TR-383060/turkiye-10-ayda-546-milyon-ziyaretci-agirladi.html>
- Ansari, J. (1994). *Turkey in search of a new role in the region*. Tehran: Printing and Publishing Institute of the Ministry of Foreign Affairs. [In Perian].
- Avcı, E. (2014). "ABD'nin Irak'ı İşgali Sonrası Türkiye'nin Irak Politikası Ve PKK Sorunu (2003-2013)". *USBED*.
- Azghandi, A., & Roshandel, J. (2019). *Contemporary military and strategic issues*. Tehran: SAMT. [In Perian].
- Davutoğlu, A. (2016). *Strategic depth* (M. H. Nuhinejad Memaghani, Trans.). Amirkabir. (Original work published 2001). [In Perian].
- Dempsey, J. (2010). "The Peril that NATO can't ignore". *Published in Administrative Conference of the United States*.
- Falahatpisheh, H., Sharbati, V., & Mozafari, M. M. (2015). "Turkey's foreign policy in the South Caucasus and the interests of Iran and Russia". *Strategic Policy Research*, 4(12), 37-60. [In Perian].
https://qpss.atu.ac.ir/article_1221.html
- Fararu. (2024). "The record trade deficit". [In Perian]. fararu.com/fa/news/722466

- Goodarzi, M., & Ebrahimi, T. (2013). "Opportunities and challenges of Iran-Turkey relations during the Justice and Development Party era". *Specialized Quarterly of Political Science*, 9(22), 131-168. [In Perian].
- Hasanlou, S. (2022A). "Iranians ranked fifth in Turkey". Iranian Students' News Agency (ISNA). [In Perian]. www.isna.ir/xdMRcK
- Hasanlou, S. (2022B). "How many foreigners traveled to Iran in the first three months of this year?" Iranian Students' News Agency (ISNA). [In Perian]. www.isna.ir/xdLVSY
- Kouzegar Kalaji, V. (2017). *The Security Complex of the South Caucasus*. Tehran: Strategic Studies Research Institute. [In Persian].
- IRNA. (2023A). "Iran and Turkey signed 10 cooperation documents". [In Perian]. www.irna.ir/xjPBVH
- IRNA. (2023B). "How many foreign students are there in Iran?" [In Perian]. www.irna.ir/xjMYPw
- IRNA. (2024A). "Completing highway corridors; The necessity of balanced and comprehensive development". [In Perian]. www.irna.ir/xjSyBh
- IRNA. (2024B). "University of Mohaghegh Ardabili signed a cooperation memorandum with Turkish scientific centers". [In Perian]. www.irna.ir/xjRDv8
- IRNA. (2024C). "The tourism industry in Iran grew by 21%/ The desire of Turkish tourists to come to Iran". [In Perian]. www.irna.ir/xjQqrw
- Jansiz, A., & Salehian, T. (2016). "A new look at the competition between Iran and Turkey in gaining regional power". *International Relations Research*, 6(19), 143-176. [In Perian]. https://www.iisajournals.ir/article_45831.html
- Ministry of Culture and Islamic Guidance. (2024). "Emphasis of high-ranking cultural and media officials of Iran and Turkey on the necessity of strengthening cooperation between the two countries". [In Perian]. www.farhang.gov.ir/fa/news/764130
- Mirfakhraei, S. H., & Firoozmandi Bandpi, M. (2016). *Public diplomacy of the Islamic Republic of Iran and Turkey in Central Asia and the South Caucasus*. Farhangian University. [In Perian].
- Mirfakhraei, S. H., & Firoozmandi Bandpi, M. (2019). "A comparative study of Iranian and Turkish media diplomacy in Central Asia and the Caucasus". *Central Eurasian Studies*, 12(1), 219-234. [In Perian]. https://jcep.ut.ac.ir/article_72558.html
- Moradi, T. (2023). "Announcing the conditions for student exchange between Sharif University of Technology and Koç Turkey". Iranian Students' News Agency (ISNA). [In Perian]. www.isna.ir/xdPPmN
- Movahedi, S., & Hakim, H. (2024). "The doctrine of Iran's neighborhood policy and cooperation with regional organizations: (Capacities, challenges and strategies for cooperation with the Islamic Chamber of Commerce)". *Foreign Policy*, 38(4), 33-68. [In Perian]. https://fp.ipisjournals.ir/article_723242.html
- Naghdi Nejad, H. (2009). *Iran-Turkey relations; Areas of cooperation and competition*. Islamic Azad University, Research Deputy, Office of Science Production Development. [In Perian].
- Nazari, A., & Pourramazan, P. (2024). "Discourse analysis of identity in foreign policy making; Comparing Iran and Turkey in the Syrian crisis". *Mesopotamian Political Studies*, 3(4), 513-540. [In Perian]
- Rahmati, R., & Rouzakhah, H. (2023). "Motivation-perception of Turkey's foreign policy in the Libya crisis". *Defense Policy*, 32(123), 11-38. [In Perian]. https://jms.ihu.ac.ir/article_208053.html

- Road and Urban Development News Base. (2019). "The connection of Iran and Turkey's railways through a new route is being considered". [In Perian]. www.news.mrud.ir/news/72942
- Roshandel, J. (2020). *National security and the international system*. Tehran: SAMT. [In Perian].
- Safavi, S. H., & Nabavi, S. M. (2016). "Behavioral analysis of Turkey towards Syrian developments in the light of the strategic depth doctrine". *Defense Policy*, 24(94), 119-134. [In Perian]. https://dpj.ihu.ac.ir/article_203267.html
- Safavi, S. H., & Nabavi, S. M. (2020). "Analysis of military-security factors affecting the future of Iran-Turkey relations". *Security Horizons*, 13(46), 5-26. [In Perian]. https://ps.ihu.ac.ir/article_205432.html
- Salmani, A., Mottaqi Dastenaee, A., & Simbar, R. (2020). "The geopolitical foundations of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran with Turkey from a constructivist perspective". *Regional Planning*, 12(45), 109-122. [In Perian].
- Shahbazi, S., Masoudnia, H., & Goodarzi, M. (2019). "The impact of Iran-Turkey relations on the convergence process in the Middle East". *Political Research of the Islamic World*, 9(1), 165-189. [In Perian]. <http://priw.ir/article-1-888-fa.html>
- Shakeri, A., Allahkaram, A., Saveh Daroudi, M., & Khalili, E. (2022). "The confrontation of Turkish and Iranian political thought in the Syrian crisis; Conflicts and commonalities". *Defense Policy*, 31(121), 27-56. [In Perian]. https://journals.ihu.ac.ir/article_207966.html
- Shayesteh, H. (2023). "Significant growth of Iranians traveling to Turkey". Iranian Students' News Agency (ISNA). [In Perian]. www.isna.ir/xdQDh4
- Shirazadi, R., Pourghorban, M., & Heidari, B. (2022). "Contexts and challenges of Iran-Turkey economic relations (2000-2020)". *Political Research of the Islamic World*, 12(4), 109-133. [In Perian]. <http://priw.ir/article-1-1717-fa.html>
- Sinkaya, B. (2018). "The Kurdish question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations". *British Journal of Middle Eastern Studies*, 45(5), 840-859. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13530194.2017.1361315>
- Soltani, A., Mottaqi Dastnaei, A., & Simbar, R. (2022). "Geopolitical Foundations of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran with Turkey From a Constructivist Approach". *Journal of Regional Planning*, 12(45), 109-122. [In Perian]. https://jzpm.marvdasht.iau.ir/article_4279.html
- Tasnim News Agency. (2023). "Friendship and cooperation meeting between Iran and Turkey in Istanbul". [In Perian]. www.tasnimnews.com/fa/news/1403/06/03/3147574
- The Ministry of Interior. (2024). "Signing of a 25-article agreement between West Azerbaijan and the border provinces of Turkey". [In Perian]. www.moi.ir/x43Hg
- Tuik. (2023). "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları", link: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684>
- World Bank Group. (2023). "GDP (current US\$) - Iran, Islamic Rep". link: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=IR>
- World Bank Group. (2023). "GDP (current US\$) - Türkiye". Link: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR>
- World Bank Group. (2023). "GDP per capita, PPP (current international \$) - Iran, Islamic Rep". Link: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=IR>

-
- World Bank Group. (2023). "GDP per capita, PPP (current international \$) - Turkiye". Link: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=TR>
- World Bank Group. (2023). "GDP, PPP (current international \$) - Iran, Islamic Rep". Link: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?locations=IR>
- World Bank Group. (2023). "GDP, PPP (current international \$) - Turkiye". Link: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD?locations=TR>
- Yazdani, H., Safavi, S., Motaqi, E., Hatami, H., & Moradian, M. (2020). "Factors of economic divergence and convergence affecting the relations of the Islamic Republic of Iran with Turkey". *Defense Strategic Studies*, 18(79), 5-28. [In Perian]. https://sds.sndu.ac.ir/article_902.html
- Zaki, Y., & Gholami, M. (2017). "Geopolitical territorialization of NATO in the geopolitical domains west of the Islamic Republic of Iran". *Defense Policy*, 26(101), 9-43. [In Perian]. https://journals.ihu.ac.ir/article_204369.html